

Забытае стагоддзе

Нашыя веды па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ў XVIII ст. даволі часта абмяжоўваюцца толькі інфармацыяй пра Паўночную вайну і падзелы Рэчы Паспалітай, што выглядае на першы погляд даволі дзіўным, бо гаворка тут ідзе пра падзеі, якія адбываліся не ў цьмяным раннім Сярэднявеччы, а ўсяго за нейкіх пару стагоддзяў да сучаснасці.

Такі стан з даследаваннем гісторыі ВКЛ XVIII ст. абумоўлены не столькі навуковымі, колькі палітычнымі прычынамі. Як вядома, XVIII ст. было часам актыўнага ўмяшальніцтва ва ўнутрыпалітычнае жыццё Рэчы Паспалітай з боку Расіі, Аўстрыі і Прусіі — тых манархій, якія ў рэшце рэшт падзялілі тэрыторыю гэтай дзяржавы паміж сабой. Гісторыю пішуць пераможцы, і натуральна, што пасля далучэння беларускіх і ўкраінскіх зямель былой Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі перад дзяржаўнай гістарыяграфічнай школай гэтай краіны была пастаўлена задача даказаць заканамернасць і прагрэсіўнасць дадзенага акту. Дзеля надання афіцыйнай расійскай канцэпцыі абгрунтаванасці і стройнасці праводзіўся спецыяльны адбор «патрэбных фактаў», часта ігнараваліся і замоўчваліся пэўныя фрагменты ці нават цэлыя дакументы, інфармацыя з якіх не ўкладалася ў рэчышча афіцыйнай ідэалогіі. Адабраныя факты штучна кампанаваліся такім чынам, каб стварыць у чытача ўражанне поўнага заняпаду і крызісу Рэчы Паспалітай, паказаць нежыццяздольнасць гэтай дзяржавы і абгрунтаваць неабходнасць падзелаў яе тэрыторыі паміж суседзямі. Шмат пісалася пра духоўны заняпад шляхты, нібыта няздольнай не толькі да аднаўлення ранейшай моцы сваёй дзяржавы, але нават і проста да яе захавання як такой. Асаблівая ўвага акцэнтавалася на культурным і рэлігійным уціску ў Рэчы Паспалітай беларускага і ўкраінскага насельніцтва, у выніку чаго нібыта адзіным выйсцем і ратункам для яго рабілася змена дзяржаўнай прыналежнасці.

Канцэптually мала што змянілася і ў часы СССР. Савецкая гістарыяграфія, нягледзячы на пэўныя нюансы, у цэлым пераняла захапленне імперскіх

гісторыкаў узвышэннем Расіі ў XVIII ст. і павялічэннем яе тэрыторыі за кошт падзелаў Рэчы Паспалітай. Апошні факт пралетарскія гісторыкі апраўдвалі «гістарычнай неабходнасцю» ўз'яднання беларускіх і ўкраінскіх земляў з расійскімі.

Беларусам у якасці нацыянальнай доўгі час прапаноўвалася расійская гісторыя гэтага перыяду, прытым гэта тычылася нават тых падзеяў, падчас якіх Расія і Рэч Паспалітая дзейнічалі разам. Так, у свой час беларусу было даволі цяжка знайсці хоць бы якія звесткі пра ўдзел Рэчы Паспалітай і ВКЛ у Сямігадовай вайне 1756—1763 гг., у той час як без асаблівых праблем можна было атрымаць значную колькасць цікавых фактаў адносна ўдзелу ў ёй Расіі. Вынікам такіх падыходаў стала трывалае ўключэнне ў беларускі кантэкст як збольшага станоўчых герояў цэлага шэрагу вядомых дзеячоў расійскай гісторыі, такіх як імператар Пётр I, імператрыцы Лізавета Пятроўна і Кацярына II, военачальнік Аляксандр Сувораў і інш. — г. зн. асобаў, якія намагаліся любой цаной аслабіць Рэч Паспалітую і ў рэшце рэшт правялі яе падзелы. Пра тое ж, што ў XVIII ст. гісторыя Беларусі зусім не была ідэнтычнай расійскай, доўгі час нават згадваць было проста небяспечна.

Відавочны пералом у гэтай сферы адбыўся толькі пасля глабальных пераменаў канца 1980—пачатку 1990-х гг. і атрымання Беларуссю дзяржаўнай незалежнасці. У беларускім грамадстве ў той час абудзілася сапраўдная цікавасць да гісторыі нашых земляў падчас іх уваходжання ў склад Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. XVIII стагоддзе, праўда, пэўны час прайгравала іншым эпохам, бо, паводле агульнага пераканання, не было для Рэчы Паспалітай слаўным і паспяховым часам. У апошнія гады, праўда, гэты стэрэатып пераадоўваецца, і гісторыя Вялікага Княства Літоўскага ў XVIII ст. выклікае ўсё большую зацікаўленасць з боку як беларускіх гісторыкаў, так і навукоўцаў з суседніх краін.

Гэтая зацікаўленасць тлумачыцца натуральнымі прычынамі, бо на самай справе гісторыя нашых земляў у XVIII ст. — гэта не нейкі беспрасветна цёмны і безнадзейны для іх перыяд, але час распаўсюджання тут Асветніцтва, ідэалогія якога прадугледжвала прыярытэт асветы, навукі і розуму ў жыцці асобы, грамадства і дзяржавы. Вялікая колькасць магнатаў і шляхты навучалася ў той час за мяжой, атрымліваючы веды аб перадавых ідэях і вынаходніцтвах у навуцы. Шырылася адукацыя і на тэрыторыі самой Рэчы Паспалітай — з 1700 па 1760 гг. колькасць піярскіх школаў узрасла тут з 9 да 29, езуіцкіх калегіумаў — з 46 да 66. Дзякуючы гэтаму павялічэнне колькасці адукаваных людзей ішло тады ў Рэчы Паспалітай нават больш шпаркімі тэмпамі, чым агульны прырост насельніцтва.

Развіццё адукацыі натуральным чынам адбівалася і на функцыянаванні дзяржавы. Як пераканаўча сведчаць апошнія даследаванні, у дачыненні да другой паловы XVIII ст. не можна весці ніякай гаворкі пра эканамічны крызіс у Рэчы Паспалітай у цэлым і ў Вялікім Княстве Літоўскім у прыватнасці. Наадварот, у той час назіраўся значны эканамічны рост, павялічвалася

колькасць мануфактураў, адбывалася актывізацыя замежнага гандлю. Усё гэта было вынікам паспяховых рэформаў другой паловы XVIII ст. Разам з эканамічнымі пераўтварэннямі пачаліся і спробы палітычнага пераўладкавання Рэчы Паспалітай, апагеем чаго стала прыняцце вядомай Канстытуцыі 3 мая 1791 г. (другой у свеце і першай у Еўропе). Канстытуцыя 3 мая 1791 г. і паўстанне Тадэвуша Касцюшкі 1794 г. пераканаўча сведчаць, што нельга адназначна казаць і пра духоўны заняпад шляхты ў гэты перыяд. Усё ж такі гэтая шляхта аказалася ў стане ўхваліць прагрэсіўную Канстытуцыю і пэўны час бараніць яе, разам з незалежнасцю сваёй дзяржавы, у змаганні са шматлікімі іншаземнымі войскамі. Іншая справа, што сілы ў рэшце рэшт аказаліся занадта няроўнымі, і пры дапамозе кансерватыўнай часткі мясцовага грамадства гэтыя прагрэсіўныя рэформы былі заблакаваныя замежнымі дзяржавамі, а затым у выніку трох падзеяў Рэч Паспалітая ўвогуле знікла з палітычнай карты Еўропы.

Дадзены нумар «ARCHE» мае за мэту разгледзець самыя розныя пытанні гісторыі ВКЛ XVIII ст. Сярод аўтараў артыкулаў, якія склалі нумар — амаль усе вядучыя спецыялісты па дадзенаму перыяду не толькі з Беларусі, але і з іншых краін. Дадзеная геаграфічная разнастайнасць — не выпадковая, бо толькі сумеснымі намаганнямі сёння ёсць магчымасць прадставіць гісторыю ВКЛ XVIII ст. настолькі шырока, як гэта зроблена ў дадзеным нумары.

Не менш шырокі за геаграфічны і тэматычны ахоп нумара. На яго старонках знайшлі адлюстраванне праблемы тагачаснага ўнутрыпалітычнага і знешнепалітычнага жыцця ВКЛ (артыкулы Андрэя Мацука, Монікі Юсуповіч, Мечысловаса Ючаса, Робертаса Юргайціса, Элмантаса Мяйлуса, Максіма Анісімава), пытанні вайскавай (публікацыі Дзмітрыя Віцько, Томаша Цясельскага, Адама Перлакоўскага і Марыюша Махыні), сацыяльна-эканамічнай і культурна-рэлігійнай (артыкулы Ірыны Кітуркі, Юрыя Гардзева, Ганны Паўлоўскай, Дэвіда Альтоўэна, Рамуне Шмігельскіце-Стукене) гісторыі. Упершыню ў перакладзе на беларускую мову ў нумары друкуецца частка мемуараў вядомага кампазітара, палітычнага і вайсковага дзеяча Міхала Клеафаса Агінскага «Успаміны пра Польшчу і палякаў у 1788—1815 годзе», у якой асвятляюцца падзеі, якія адбываліся ў жыцці аўтара ўспамінаў да паражэння паўстання 1794 г. і наступнага выезду яго на эміграцыю.

Спадзяемся, што выхадам гэтага нумара нам удасца паспрыяць запаўненню характэрнага для сённяшняй Беларусі прагалу ў ведах па гісторыі ВКЛ у XVIII ст., і дзякуючы гэтаму больш шырока «адкрыць» для айчыннага чытача незаслужана забытае стагоддзе.

Андрэй Мацук